

A *Weltliteratur* kultúrpolitikája

Goethe, Meltzl és az összehasonlító irodalom kezdetei *

Manapság gyakran globális jelenségként gondolunk a világirodalomra, amely minden, merőben nemzeti határon felülemelkedik, noha Goethe alkotta meg elsőként a *Weltliteratur* fogalmát a 19. század nemzeti mozgalmainak tetőpontján. A század előrehaladtával Goethehez hasonlóan az összehasonlító irodalom új diszciplínájának első művelői is úgy tekintettek saját munkásságukra, mint amely az életük és munkájuk mindennapjait átítató nemzeti kontextusokban – de az ellen is – működik.

Jelen vizsgálatunk tárgya Goethe *Weltliteratur* fogalmának korai meghatározása, illetve az összehasonlító irodalom első folyóirata, az a magyar *Acta Comparationis Litterarum Universarum* lesz, amelyet főként az erdélyi tudós, Meltzl Hugó szerkesztett és adott ki 1877 és 1888 között.¹ Mind Goethe, mind pedig Meltzl komplex, árnyalt nézőpontot képviselt a nemzeti identitásról, valamint a nemzeten túli, kozmopolita identitásokról és perspektívákról, és a fogalom meghatározását célzó korai törekvések s az általa lefedett terület még ma is sok mindent elárulhat nekünk.

A nacionalizmus és a kozmopolitanizmus közötti feszültség már teljes mértékben jelen volt abban a diszciplínában, amelyből az összehasonlító irodalom ered, és amelyről a nevét kapta: az összehasonlító filológiában, amely Meltzl társ-

* Az angol nyelvű tanulmány régebbi verziójának megjelenési helye: *Rebirth of a Discipline. The Global Origins of Comparative Literature*, *Comparative Critical Studies* (3) 2006/1–2., 99–112. A fordítás egy újabb, átdolgozott változat alapján készült, amely angol nyelven egyelőre nem jelent meg, ilyenformán ez az első publikálása. (A ford.)

¹ A folyóirat először *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* címmel jelent meg, az *Új sorozat* 1879-ben indult a terjedelmes latin címmel. Meltzl a folyóiratot idősebb kollégájával, Brassai Sámuellel, matematika-, szanszkrit- és összehasonlító filológiai professzorral alapította. Mindemellett Meltzl végezte a tulajdonképpeni kiadás legnagyobb részét, és 1882 után ő lett az egyszemélyi kiadó.

szerkesztőjének, Brassainak volt a szakterülete. A történeti filológia a 19. század közepén már gyakran nemzeti/nacionalista hangsúlyt kapott, ahogyan ez a nagy filológus, Jacob Grimm munkásságában tisztán látható. A tudományos filológia egyik jelentős művelőjeként („Grimm törvénye” a klasszikus és a germán nyelvek között kulcsfontosságú hangzaváltozásokat állapított meg) Grimm lelkes hazafi is volt, ami ekkortájt liberális hozzáállást jelentett a kis fejedelemségekre osztott Németország gyakran despotikus uralkodóival szemben. A szabadságharc évében, 1848-ban kiadott kétkötetes *Geschichte der deutschen Sprache* című műve explicit módon arra irányult, hogy nyelvészeti eszközökkel bebizonyítsa – ahogyan ezt Grimm a Georg Gottfried Gervinusnak, a jelentős német irodalomtörténésznek írott ajánlásában megfogalmazta – „a mi természetellenesen megosztott szülőföldünk”¹ igazi egységét. A nemzeti egység elkötelezett híveként Gervinus ihlette Grimmet az irodalomtörténetnek a látható határok nélküli nemzet történeteként való konstruálására, ez monumentális ötkötetes művének címében hangsúlyosan jelenik meg: *Geschichte der poetischen Nationallitteratur der Deutschen* (1835–1842). Gervinushoz szóló ajánlásában Grimm ékesszólóan idézte fel: „a nép szabadságát, amelyet semmi sem hátráltathat többé, még a madarak is ezt csiripelik a háztetőn [...] Ó, bár hamarosan eljönne és sosem hagyna el bennünket!”² Gervinus nemzeti irányultságát a nyelvészetbe ültetve, Grimm büszkén hirdette a német nyelv nemzeti diadalát, amelyet éppen az ő mássalhangzó-változás törvényében látott.

Az első század végén megmutatkozott a Római Birodalom gyengesége (még akkor is, ha a lángja időről időre fel-fellobbant), és a meghódíthatatlan germánok között egyre erősebbé vált az a meggyőződés, hogy Európa minden vidékére megállíthatatlanul behatolhatnak. [...] Hogyan is történhetett volna másképpen, mint hogy egy ilyen erős mozgósítás a nép nyelvét is felbolygatja, kimozdítva azt megszokott útjaiból, és felemelve azt? Nem lehet, hogy egyfajta bátorság és büszkeség van a zöngés zárhang zöngétlenné és a zöngétlen zárhang affrikátává való szilárdulásában? [...] Bárki, aki azzal az érveléssel utasítaná vissza ezt az értelmezést, hogy az hóbortos volna, vagy aki elszigetelt példák (amelyeket nem rejtenék el) alapján kívánná kétségbe vonni, nem tudná megmagyarázni nyelvünk legkiemelkedőbb jellegzetességeit.³

* Lásd a címhez fűzött fordítói megjegyzést.

² Jacob GRIMM, *Geschichte der deutschen Sprache*, IV., Hirzel, Leipzig, 1880, iv–v.

³ *Uo.*, 306–307.

Olykor ez a fajta nacionalizmus ütközött azokkal a kozmopolita perspektívákkal, amelyek a nemzeti kultúrpolitikát igyekeztek felülírni, mégis a 19. században maga a kozmopolitanizmus is gyakran a nacionalizmus egyik fejlettebb megjelenési formája volt. August Wilhelm Schlegel a nemzeti kozmopolitanizmus tiszta megfogalmazását adta már 1804-ben:

Az egyetemesség, a kozmopolitanizmus az igazi német jellemvonás. Hosszú ideig az egységes irányelv hiánya alsóbbrendű helyzetre kárhozottat minket a többi nép korlátoltabb – és ezért hatékonyabb – nemzeti irányzataihoz képest. De ha ezt a hiányt többletté tesszük, minden irányzat összesítőjévé válik, és a mi oldalunkat emeli felsőbb szintre. Ezért úgy hiszem, nem túl vérmes remény azt gondolni, hogy közel az az idő, amikor a német lesz minden civilizált nemzet általános érintkezési nyelve.⁴

Ez a kulturális-politikai kontextus segít megérteni Goethe nagyon széles világirodalom-felfogását, amely, úgy tűnik, néha teljesen maga mögött hagyja a nacionalizmust. Amint látni fogjuk, a nemzeti Goethe koncepciójában is visszatér, de az ő eredeti indíttatása a centrifugális fogalmakban való gondolkodás volt. Fiatal tanítványával, Johann Peter Eckermann-nal 1827 januárjában beszélgetve Goethe megjegyezte:

Egyre inkább látom – folytatta Goethe –, hogy a költészet az emberiség köz-kincse, és hogy mindenütt és mindenkor száz és száz emberben megnyilatkozik. [...] Így hát én szeretek körülnézni idegen nemzetek háza táján, és mindenkinek azt tanácsolom, hogy cselekedjék ugyanígy. A nemzeti irodalom manapság nem sokat számít, a világirodalom korszaka van most soron, és mindenkire az a feladat vár, hogy siettesse ezt a korszakot. [229–230]⁵

Goethe kijelentése egy irodalmi perspektívát és egy új kulturális tudatosságot is kikristályosított, annak a globális modernitásnak a keletkezését, amelyben –

⁴ *Comparative Literature. The Early Years*, szerk. Hans-Joachim SCHULTZ – Phillip H. RHEIN, North Carolina UP, Chapel Hill, 1973, 74.

⁵ Johann Wolfgang von GOETHE, *Conversations with Eckermann 1823–1832*, ford. John OXENFORD, North Point, San Francisco, 1984, 132. (Magyarul Johann Peter ECKERMANN, *Beszélgetések Goethevel*, ford. GYÖRFFY Miklós, Magyar Helikon, Budapest, 1973. Az áttekinthetőség kedvéért a fejezetben a továbbiakban a magyar fordítás oldalszámait közlöm. A ford.) Eckermann saját komplex provinciális helyzetének elemzéséhez lásd a *What Is World Literature?* Bevezetőjét (David DAMROSCH, *What Is World Literature?*, Princeton UP, Princeton, 2003, 1–36), amelynek alapján a jelen tanulmány első fele íródott.

Goethe jóslata szerint – most élünk. A fogalom azonban már a létrehozás pillanatától kezdve rendkívül bizonytalan volt: mit jelent valójában „világirodalomról” beszélni? Melyik irodalom ez, és kinek a világa? És milyen ennek az irodalomnak a viszonya a nemzeti irodalmakhoz, amelyek termése változatlan maradt még azután is, hogy Goethe bejelentette elavulásukat? Milyen új viszonyok alakultak ki Nyugat-Európa és a világ másik része, antikvitás és modernitás, a szülőföldi tömegkultúra és az elitkultúra között?

A világirodalom gazdag változatossága Goethe Eckermann-nal folytatott beszélgetéseiből egészen nyilvánvalóvá válik. Goethe mélyen átérezte, miképpen válna könyvei hasznára lefordításuk, hiszen meglepő olvasottsággal rendelkezett a külföldi irodalmakról. Eckermann arra szerződtette, hogy elrendezze írásait, és lehetővé tette tanítványa számára, hogy egy hozzá közeli lakásba költözhessen, először Jénában, majd végül Weimarban. Eckermann itt Goethének sok, Európa minden sarkából érkező látogatójával találkozott, és részt kezdett vállalni az így kialakult hálózat tevékenységében versek kiadásával, librettók társszerzőjeként, franciából való fordításokkal; Goethe kérésére sokféle művet elolvasott, hogy a fontos új szerzőkre felhívhassa mestere figyelmét, és részletes naplót vezetett, amelyben a Goethével folytatott beszélgetéseket jegyezte le, mindvégig szem előtt tartva ennek esetleges későbbi publikálását.

Ezek a beszélgetések sok olyan árnyalt leírást tartalmaznak, amelyek Goethe találkozásait beszélik el külföldi szövegekkel; Goethe Eckermann-nak folyton angolul, franciául, olaszul és latinul olvasott könyveket ajánl, még saját művei esetében is éppolyan készségesen olvassa fordításaikat, mint az eredetieket. „Németül már nem szeretem olvasni a *Faustot*” – jegyzi meg egy helyen, de az új francia fordításban mesterművét „teljesen újnak, frissnek és elmésnek”-nek találja – annak ellenére, hogy a fordítás nagy része prózában van (276). Eckermann kezdeti reakciója Goethe költészetére, törekvése saját lényegének megtalálására visszaverődött rá; ez megegyezik Goethe tapasztalatával műveinek nemzetközi körforgásával kapcsolatban, amelyet rendszeresen a „tükröződés” (*Spiegelung*) fogalmával ír le. Goethe mohón olvassa a német irodalomról szóló angol és francia kommentárokat, mivel úgy találja, hogy a külföldi perspektíva élesebb és tisztább a német kritikánál. Folyóiratában, a *Kunst und Alterthum*ban írja egy cikkben:

Ha magára hagyják, minden irodalom elhasználja az életerejét, ha nem frissíti azt egy idegen [irodalom] érdeklődése és hozzájárulása. Milyen naturalista az, aki nem leli örömet azokban a csodálatos dolgokban, amelyeket a tükör visszaverődése által lát létrejönni? Hogy mit jelent egy tükör az ideák és moralitás mezején, azt mindenki megtapasztalhatta önmagában/önmagán,

és ha egyszer felkeltette a figyelmét, meg fogja érteni, hogy műveltségének milyen részeit köszönheti annak.⁶

Goethét különösen az vonzza, amikor a külföldi sajtó visszatükrözi saját műveit, és a *Weltliteratur* újonnan alkotott fogalma első megjelenésének használatakor ezt a folyamatot kevésbé az egyéni, inkább a nemzeti büszkeség kérdésének látja. 1827 januárjának második felében Goethe Alexander Duval új színdarabjának, a *Le Tasse. Drame historique en cinq actes*-nak – amely nagyban épít a Goethe-féle *Torquato Tassóra* – két francia kritikájáról írt. Goethe hosszasan idéz a két kritikából – mindkettő felhívja a figyelmet Duval szoros kapcsolatára Goethe darabjával (ahol egyik bíráló „találó kölcsönzések”-ről beszél, ma inkább plagizálást mondanánk). A két kritika homlokegyenesen ellenkezően méltatja a két *Tassót*: az egyik Duvalt csak Goethe – akinek megihlető filozofikus fejtegetéseiben „teljes és mély elmélkedéssel találkozunk, amelyet a tömegek valószínűleg nem voltak képesek felfogni” – halvány utáztatának látja, míg a másik Duval darabját Goethe szövegének határozott javulásaként látja („a [Goethe-]párbeszédnek monotonája számunkra teljesen elviselhetetlennek tűnik”).

Mindkét kritikából pártatlanul idézve Goethe nem hajlandó arra, hogy saját védelmében válaszoljon, eltekintve egy ironikus megjegyzéstől, amely azokra a külföldiekre vonatkozik, akik úgy mutatják ki a német művek iránti nagyrabecsülésüket, hogy „köszönet nélkül kölcsönöznek tőlünk, és elismerés nélkül veszik hasznunkat”. Goethe fő célja, hogy arra serkentse honfitársait: kövessék a művek nemzetközi mozgását; olvasóit nemzeti büszkeségükre – és sajátjára – appellálva bátorítja:

[...] egyetemes világirodalom jön létre, amelyben nekünk, németeknek tiszteletre méltó szerepünk van. Minden nemzet szemlét tart a munkáink fölött; dicsérnek, cenzúráznak, elfogadnak és elutasítanak, utánóznak és elferdítenek minket, megnyitják vagy bezárják szíveiket előttünk. Mindezt nyugodtan kell elfogadnunk, mivel egészben véve ez a magatartás nagy értéket képvisel számunkra.⁷

⁶ Hans-Joachim SCHULTZ, *Johann W. von Goethe: Some Passages Pertaining to the Concept of World Literature = Comparative Literature*, 8.

⁷ Goethe cikkének következtetése: *Uo.*, 5. A teljes cikk itt jelenik meg: Johann Wolfgang von GOETHE, *Schriften zu Literatur*, II., Akademie der Wissenschaft der DDR, Berlin, 1980, 171–174, és keletkezéstörténete *Uo.*, V., 237–243 található részletes jegyzetapparátus segítségével követhető nyomon, így az érdeklődő megfigyelheti a cikk fejlődését Goethe első vázlatától a későbbi javításokig, amelyek ceruzával, fekete tintával, vörös tintával és újból ceruzával jelennek meg. Ez a pazar kiadás Goethe nemzeti büszkeségét hangsúlyozza – ezt a hangsúlyt persze csak erő-

Ebből a nézőpontból a nagyvilág csupán az otthoni világ nagyobb és jobb verziója. Máshol írja: „Az egész világ, bármilyen nagy is, csak egy kiterjesztett haza, és ha helyesen szemléljük, nem nyújt többet, mint amivel honi földünk is ellát.”⁸

Goethe nézetei így közeli rokonságot mutatnak Schlegel, Gervinus és Grimm nacionalizmusával. Goethénél azonban hiányzik az a biztonságos kulturális álláspont, amely megengedné, hogy nézőpontja tiszta kulturális imperializmusba fulladjon. Minden, saját és barátai – például Schiller – teljesítménye fölött érzett büszkesége ellenére Goethét az a szorongó érzés fojtogatja, hogy a német kultúra provinciális, hiányzik dicső történelme és politikai egysége – nem engedheti meg magának, hogy a „nemzeti irodalomnak” túl nagy jelentőséget tulajdonítson, amikor még csak nem is él egy rendes nemzetben. A stratégiai őszinteség ellenére, amellyel a német nemzeti büszkeségre hatni próbál a *Tasso*-kritikákról írt cikkében, Goethe azzal a megjegyzéssel kezdi a szöveget, hogy Franciaország az, amelynek színpadjai „döntő fölényel” (*eine entschiedene Oberherrschaft*) uralkodnak a színházi életben. Párizs az a kulturális olvasztótégely, amelyben még a német daraboknak is versengeniük kell az elismerésért, és amelyben erősségeik és gyengeségeik napfényre kerülnek. Sőt, távolról sem biztos, hogy a provinciális műnek sikerül a francia és angol standardot elérnie. Hogyan felelhetne meg egy hazai erős irodalmi hagyományokkal nem rendelkező német író a gazdagabb tradíciójú nagy mintáknak? „Shakespeare ezüstitálcákon aranyalmákat nyújt át nekünk” – mondja Eckermann-nak, szomorúan hozzátéve, hogy „Nos, darabjainak tanulmányozásával szert tehetünk ugyan az ezüstitálcára, de csak burgonyát tudunk belerakni, ez a baj!” (178)

Goethe hozzáállása tehát egészen különbözik attól a győzedelmes kozmopolitanizmustól, amelyet a jelentős francia kritikus, Philarète Euphémon Chasles vezetett be *A külföldi irodalom összehasonlítása* című előadásában Párizsban, 1835 januárjában. Chasles előadását Cervantes és Shakespeare alakjaival kezdi, akiket életükben kortársaik nem becsültek meg, és bejelenti, hogy ebben az előadásorozatban a nagy elmék országhatárokon túli hatását vizsgálja – mindenekelőtt Franciaországban. Tanítványainak azt állítja, hogy ez a fókusz egyszerűen azt a tényt tükrözi, hogy „Franciaország minden ország közül a legérzékenyebb”, minden nemzet szenvedélyes előrehaladására fogékony. Hazája csodáin elmélkedve Chasles kiterjedt erotikus álmódzásba esik:

---

sítette az a törekvés, amellyel az akkori Kelet-Németország próbálta kifejezni kulturális identitását Nyugat-Németországgal szemben.

⁸ SCHULTZ, *Johann W. von Goethe*, 10.

Álmatlan és nyugtalan ország ez, amely minden benyomásával vibrál, lüktet és lelkesedik a legőrültebbekért és legnemesebbekért; olyan ország, amely szeret csábítani és elcsábulni, érzeteket kapni és átadni, izgalomban jönni azon, ami elbűvöli, és terjeszteni a kapott érzést. [...] Ő a központ, de az érzékenység központja; ő irányítja a civilizációt, talán nem oly módon, hogy megnyitja az utat a népek előtt, akik körülveszik, hanem inkább szédítő és ragályos szenvedélyességgel törve előre. Ami Európa a világ többi része számára, az Franciaország Európa számára; minden benne visszhangzik, és minden vele végződik.⁹

És így tovább. De még ha végtelenül receptív is Chasles Franciaországa, óvatosan ellenőrzi a határait: kedve szerint bármikor és bárhol vad kalandba bocsátkozik, de az idegenek nem számíthatnak arra, hogy vele tarthatnak,

Egy marginális kultúrából érkező írónak kétszeres megkötéshez kell tartania magát: mivel otthon nem sok lehetősége lenne az érvényesülésre, egy fiatal író csak úgy érheti el a nagyságot, ha utánozza a kívánatos külföldi mintákat – „a nagy elődökkel való kapcsolat igénye a magasabb tehetség biztos jele”. Goethe szerint: „Tanulmányozzuk Molière-t, tanulmányozzuk Shakespeare-t” (253) – ezek a minták azonban lehengerlő súlyúak lehetnek. A saját kulturális kontextusukban ez a teher elviselhető: nagy kortársai, mint például Ben Jonson és Marlowe között dolgozva Shakespeare – Goethe szerint – az Alpok csúcsai közt a legnagyobbhoz, a Mont Blanc-hoz volt hasonló. De ha a Mont Blanc-t az alsó-szászországi lüneburgi síkságra tennék, „nem fog szavakat találni az ámulattól, hogy milyen óriási” (69). A Shakespeare darabjaiból készült metszetsorozatot nézegetve Goethe nem tudja elnyomni remegését:

Megijed az ember – mondta Goethe –, ha végignézi ezeket a képecskéket. Láttukra ébred csak rá, milyen végtelenül nagy és gazdag Shakespeare! Hiszen nincs itt az emberéletnek egyetlen motívuma, amelyet ne ábrázolt, ne fejezett volna ki. És mindezt micsoda könnyedséggel és felszabadultsággal! [...] Shakespeare túlságosan is gazdag és hatalmas. Alkotó természetnek évenként csak egy darabját szabad elolvasnia, ha nem akar tönkremenni tőle. [...] Hány jeles német ment tönkre miatta, miatta és Calderon miatt! [178]

Ha Goethe provinciális szorongása imperialista szellemi nyereségvágyának egyik ellensúlya, írói receptivitása a másik. A külföldi műveket nemcsak a saját gyakorlatától elütő különbségeikért szereti, hanem a regények ismerős témahasználatá-

⁹ Philarète E. CHASLES, *Foreign Literature Compared = Comparative Literature*, 21–22.

ért és stratégiáikért is. Reakciójának ez a két oldala látható két külföldi munka, egy szerb vers és egy kínai regény élelméjű méltatásában is, amelyeket a *Weltliteratur* megfogalmazásának napjaiban mutat meg Eckermann-nak. 1827. január 29-én Eckermann lejegyez egy beszélgetést, amely a korabeli francia költészet-ről, Horatiusra és a perzsa költőre, Háfizra való utalásokról és Goethe saját, nemrég befejezett drámájáról, a *Helénáról* szól, amely klasszikus tragédiaként indul és modern műként fejeződik be. Vegyes műfajú munkájának gondos áttanulmányozása után Goethe átad Eckermann-nak egy verset.

„Íme – mondta Goethe –, mutatok önnek valami újat; olvassa!” E szavakkal átnyújtott nekem egy szerb költeményt Gerhard úr fordításában. Nagy élvezettel olvastam, mivel nagyon szép volt a költemény, a fordítás pedig oly egyszerű és világos, hogy semmi sem zavarta az embert a tárgy szemléletében. *A börtönkulcsok* – ez volt a költemény címe. A cselekmény menetéről nem mondok itt semmit; a befejezést mindenesetre elhamarkodottnak és nem lélegítőnek találtam. [227]

Eckermann elégedetlen a költemény szaggatottsága, az egyensúly és harmónia neoklasszikus kánonjainak megszegése miatt, de Goethe nem ért egyet vele:

Éppen ez a szép benne – mondta Goethe –, ezáltal ugyanis tüske marad az olvasó szívében [...] a költeményben ábrázoltak jelentik viszont a valóban szépet és újat, és a költő igen bölcsen járt el, amikor csak ezt dolgozta ki, és a többit rábízta az olvasóra. [227]

Két nappal később Eckermann újra meglátogatja Goethét, aki most még jobban eltávolodott Nyugat-Európától:

Goethénél ebéden. „Az elmúlt napokban, mióta nem találkoztunk – mondta –, sokat és sokfélét olvastam, kiváltképp egy kínai regényt, amely még mindig foglalkoztat, és fölöttéb figyelemre méltónak találok.” „Kínai regényt?” kérdeztem. „Hát az bizony nagyon idegenszerűen festhet.” – „Nem annyira, mint hinné az ember – mondta Goethe. – Az emberek csaknem ugyanúgy gondolkoznak, cselekszenek és éreznek, mint mi, és igen hamar magunkfajtajúaknak érezhetjük őket, csak épp hogy náluk minden tisztábban, rendezebben és erkölcsösebben történik. Minden értelmes és polgári náluk, nagy szenvedélytől és költői lendülettől mentes, és így sok mindenben *Hermann és Dorothea*-mhoz, valamint Richardson angol regényeihez hasonló.” [228]

Goethe, aki maga is novellát írt ebben az időben, és a megfelelő beféjezésen gondolkodott, a kínai regényben saját ideáljának egy verzióját látja mind szociális, mind pedig irodalmi értelemben. „De épp ez a mindenben megnyilvánuló szigorú mérséklet tartotta fenn évezredekken át a kínai birodalmat, és fogja fenntartani továbbra is.” (229) Sőt ez az emelkedett mérséklet oka annak a meleg üdvözlésnek, amely szöges ellentéte a korabeli jeles francia költő, Pierre-Jean de Béranger léha költészete goethei fogadtatásának; Goethe az ő szövegeit is akkoriban olvasta (Béranger választott színhelyei a bordélyok és kocsmák):

E kínai regény fölöttéb különös ellentétét – folytatta Goethe – fedeztem fel Béranger dalaiban, melyek alapját szinte minden esetben erkölcstelen, léha tartalom képezi, és nagy mértékben ellenemre lennének, ha nem olyan nagy tehetség dolgozta volna föl ezeket a témákat, mint Béranger. [229]

Habár bátorságot merít a császári kínai prózáírókkal érzett rokonságból, Goethe egy sor megkülönböztető jegyet is érzékel a kínai irodalmi gyakorlatban. Megjegyzi, hogy következetesen utalnak a legendákra, így ezek az utalások a cselekmény folyamatos kommentárját alkotják; a természetet nem realizstikusan ábrázolják, hanem az emberi jellem szimbólumaként: „Sok szó esik a holdról, de az nem változtatja meg a tájat, fénye éppoly világos, mint a napvilág maga.” (228) Még a bútorzat is a jellem illusztrálációjaként szolgál:

Például: „Hallottam, amint nevetgélnek a bájos lánykák, és amikor megpillantottam őket, ott ültek a finom nádszékeken.” Íme, itt van máris a legbájosabb szituáció, hiszen nádszékeket el sem tudunk másképp képzelni, mint végtelenül könnyűnek és kecsesnek. [228–229]

Goethe megfigyelései szerint az alkotóelemek lenyűgöző keverékével találkozhatunk. Goethe részben a kulturális különbségre reagál (a példaértékű legendák hangsúlyos szerepeltetése), részben a saját értékeit vetíti a szövegre (a nádszékeket úgy értelmezi, ahogy ő használta volna őket), részben pedig a külföldi szövegben egy közepes minőségű darabot fedez fel, egy eltérő újdonságot, amely hasonló, ám mégis különböző gyakorlat otthon (a jellem és táj intim összefüggése a rendkívül szubjektív romantikus költészettel volt kapcsolatba hozható, de Goethe a kínai regényben ezt az összefüggést úgy látja, mint ami a megfelelések jóval korlátozottabb és rendezettebb világát mutatja). Minden külföldi szövegre adott teljes reakció valószínűleg az alábbi három dimenzió alapján működik: az éles *különbség* élvezete hamisítatlan újdonsága miatt, a kielégítő *hasonlóság* megtalálása a szövegben (vagy belevetítése abba), és a hasonló, ám mégis különböző

középútja – ez az a fajta reláció, amely valószínűleg produktív változást hoz saját percepcióinkban és gyakorlatunkban.

Úgy tűnik, Eckermann érdeklődését egy ennyire idegen szöveg nem kelti fel. Szkeptikus kérdést tesz fel, látszólag abban reménykedve, hogy legalább neki nem kell majd *túl sok* kínai regényt olvasnia: „De – mondtam – ez a kínai regény talán épp a legkiválóbbak közül való.” (229) Erre a fenntartásra válaszolva osztja meg vele Goethe a *Weltliteratur* fogalmát:

Szó sincs róla – mondta Goethe –, a kínaiak ezrével írnak ilyeneket, és írtak már akkor is, amikor a mi őseink még az erdőkben tanyáztak. Egyre inkább látom – folytatta Goethe –, hogy a költészet az emberiség közkinccse [...] a világirodalom korszaka van most soron, és mindenkire az a feladat vár, hogy siettesse ezt a korszakot. [229–230]

Goethe mégsem multikulturalista: Nyugat-Európa marad számára a referenciául szolgáló kiváltságos modern világ, Görögország és Róma jelentik azt az antikvitást, amelyhez mindig visszatér. Amint elmondja Eckermann-nak, hogy törekedjen a világirodalom korszakának felgyorsítására, máris egy korlátozó vagy körülhatároló feltételt szab hozzá:

De bármennyire becsüljük is azt, ami külföldi, nem szabad valami különös-höz odatapadnunk, és azt mindenáron mintaképnek tekintenünk. Nem szabad azt gondolnunk, hogy ami kínai, az lenne az a bizonyos, vagy ami szerb, vagy Calderon vagy a Nibelungok; hanem mintaképre szorulva térjünk mindig vissza a régi görögökhöz, akik műveikben szüntelenül a szép embert ábrázolták. Minden egyebet csak mint történelmet kell tekintenünk, és magunkévá tennünk belőle, amennyire lehet, azt, ami jó. [230]

Mindig gyakorló íróként gondolkodva Goethe leginkább az olvasmányából elsajátított dolgokra reagál, és sok kortársához hasonlóan osztja azt a felfogást, hogy a klasszikus antikvítás a témák, formai modellek, sőt a nyelv legfőbb kincseshányója. Valóban, egyik munkájának latin fordítását jobban kedveli az eredeténél „így előkelőbbnek érzem, mintha csak visszatért volna formai eredetéhez” (127).

Goethe „külföldi irodalom”-értékelésének változékonyságában a világirodalom döntő jellemvonását látjuk: a fogalom alapjelentésében mindig benne van a világok *különfélesége*. Ezek a különböző világok nemcsak régió, olvasótábor és kulturális presztízs alapján változnak, hanem kor alapján is, a sajátunkat is beleértve: egy adott világ hatása idővel változhat, és kezdetől fogva nagyon befolyásolja az, hogy milyen korban találkoztunk vele. Goethe rajongása a klasszikus

antikvitásért jobbára azért olyan szívből jövő és egyértelmű, mivel az akkor jött létre, amikor az írói érettség magas fokát érte el. Ezt a leckét gyakran elfelejti, amikor fiatal rajongóknak azt ajánlja, hogy „[tanulmányozzuk] mindenekelőtt a régi görögöket és mindig csak a görögöket” (253): ő most úgy érzi, csak nyert azon, hogy Németország, amely fiatalkorában relatíve gyenge kultúrát nyújtott neki, több szabadságot adott neki ahhoz, hogy a saját útját járja, csak akkor fedezve fel a görög irodalmat, amikor biztos volt írói önmagában. „De ha tudtam volna már akkor is olyan pontosan, mint ma, hogy mennyi nagyszerű dolog maradt ránk évszázadok és évezredek óta, egy sort sem írtam volna...” (185)

A provinciális író tehát el van vágva ugyan, egyúttal azonban mentes egy örökölt tradíció kötelékeitől, és alapjában véve teljesebben csatlakozhat egy tágasabb, felnőttként választott irodalmi világhoz: James Joyce és Derek Walcott messze kozmopolitább írók, mint Marcel Proust vagy Virginia Woolf. Akár provinciális, akár metropoliszi eredetű, valójában egy adott író vagy olvasó hajlamos arra, hogy örökölje és alkalmazza az átörökítés és befogadás különféle hálózatait, így a különböző világokból érkező munkákat eltérően kezeli. Ezeket a világokat a különböző megfigyelők – vagy akár ugyanaz a személy is különböző lelkiállapotokban – elhatárolják egymástól. Míg 1827 januárjában Goethe egy gyanakvó Eckermann-nak dicséri a szerb költészet művészi kifinomultságát, egy évvel később elveti a szerb költészetet, egy kalap alá véve azt a középkori germán költéssel mint a barbár kegyetlenség emblémáival: „A komor ónémet időkből – mondta Goethe – éppoly keveset meríthetünk magunknak, amennyit a szerb dalokból vagy más barbár népköltészetekből nyerünk. Az ember olvassa az ilyesmit, egy darabig érdeklődik is iránta, de csak azért, hogy aztán végezzen vele, és maga mögött hagyja.” (343)

Ez nem vagy nem elsődlegesen eurocentrizmus, itt Goethe egy modern francia költő elégtelen kísérletét bírálja, amelyben az megpróbál egy történetet Németországba, a Minnesängerek idejére helyezni. Egy elegáns kínai regény biztosabb helyet talál a világirodalmi remekművek Goethe-féle gyűjteményében, mint a *Nibelung-ének*. Eurocentrizmusának nagy mértékű áttetszősége részben az itt látott különböző értékeknek, elitizmusának köszönhető. A populáris irodalom, bármilyen eredetű legyen, csak korlátozottan hívja fel magára Goethe figyelmét, az általa kedvelt világirodalom egy vezető elit terméke, amelynek csekély létszámát és a tömegek mellőzését egy nemzetközi szövetség kompenzálja. Amint barátjának, Schillernek életéről és munkásságáról írta:

Ami tetszik a tömegnek, határtalanul terjed, és amint már látjuk, minden országban és régióban megértésre talál. A komoly és a szellemi kevesebb sikert ér el, de [...] a világon mindenhol vannak olyan emberek, akiknek érdeke és

gondja az igazság és az emberiség előrehaladása. [...] ezért a komolyaknak csendes, majdhogynem titkos társaságot kell alkotniuk, mivel hiábavaló volna szembeszállni a napi divattal; inkább elszántan arra kell törekedniük, hogy kitartsanak helyükön, amíg az ár lefolyik.¹⁰

Goethének kényelmetlen az a tudat, hogy a világirodalom egyik formája, amely „minden országot és régiót” eláraszt, nem tartalmazza az ő munkáit vagy más elit termékeket, sőt azzal fenyeget, hogy végképp elsüllyeszti azokat. Goethe nem volt egyedül ezzel a gondolattal: Wordsworth már 1800-ban hasonló vízözönlátomást ír le a *Lírai balladák* előszavában, komoran figyelmeztetve arra, hogy a „komoly” angol költészet helyét „szenzációhajhász regények, beteges, ostoba német tragédiák” – biztosan nem Goethéről van itt szó – „és haszontalan, különcködő verses költemények áradata vette át”.¹¹ A világirodalom világai gyakran ütközőben lévő világok.

★

Az 1870-es évekre a német réshangok megállíthatatlan menete egységes és erős Németországot teremtett, és ahogy August Wilhelm Schlegel remélte, a német a civilizáció döntő nyelvévé vált, vagy mindenesetre a tudomány nemzetközi nyelvévé. Mégis a német területen kívül élő németajkúak a megosztott vagy többszörös kulturális lojalitás komplex helyzetében találták magukat. Ez volt az első komparatistikával és világirodalommal foglalkozó folyóirat, az *Acta Comparationis Litterarum Universarum* alapító szerkesztőjének esete is. Meltzl Hugó (Hugo von Meltzl és Hugo Meltzl de Lomnitz néven is ismert: még a neve is különböző formákat öltött)* az erdélyi németajkú kisebbség tagjaként született 1846-ban. Magyarul csak az iskolában tanult meg, a románt is elsajátította, majd Lipcsében, Heidelbergben és Berlinben végezte az egyetemet, doktori dolgozatát pedig Schopenhauer filozófiai elődeiről írta. Huszonhét évesen visszatért szülőföldjére, ahol a német nyelv és irodalom professzora lett Kolozsvárott.

Négy évvel Kolozsvárra való megérkezése után 1877-ben Meltzl idősebb kollégájával, Brassai Sámuellel megalapította az *Acta Comparationis Litterarum Universarum*ot. A folyóirat céljait bejelentő programadó tanulmányban Meltzl a szerkesztők abbéli szándékát fejezte ki, hogy „a régóta nélkülözött és tovább

¹⁰ SCHULTZ, *Johann W. von Goethe*, 10.

¹¹ WILLIAM WORDSWORTH, *Preface to Lyrical Ballads* = Uő., *Selected Poems and Prefaces*, szerk. JACK STILLINGER, Houghton Mifflin, Boston, 1965, 449. (Magyarul: WILLIAM WORDSWORTH, *Előszó a lírai balladák 1820-as kiadásához*, ford. PÉTER ÁGNES = *Angol romantika*, szerk. PÉTER ÁGNES, Kijárat, Budapest, 2003, 152.)

* Meltzl neve az alábbi formában is ismert: Karl Hugo Meltzl von Lomnitz. (A ford.)

már nem halasztható *irodalomtörténet-írás reformja* csak az *összehasonlító elv* kiterjesztett alkalmazásával lehetséges”.¹² Meltzl azt bizonygatta, hogy a goethei *Weltliteratur* kozmopolita koncepciója nacionalista érdekek szolgálatába kényszerült. (Megjegyzendő például, hogy a *Geschichte der deutschen Sprache* Gervinushoz szóló ajánlásában Jacob Grimm Goethéről úgy beszél, mint a német identitás valódi megtestesítőjéről: „nélküle nem érezzük magunkat igazán németnek, ennyire erős a nemzeti nyelv és költészet *eredeti ereje*”, iv, kiemelés az eredetiben.) Meltzl arra törekszik, hogy Goethe világirodalom-koncepcióját abból a kölcsönhatásból alkossa újra, amelyben a nemzeti irodalom beolvasztja a kintről jövő hatásokat, illetve neki is van kifelé irányuló hatása. „Ezért a miénkhez hasonló folyóirat egyidőben a *fordítás művészetének* és a goethei *Weltliteratur*nak kell szentelje magát (olyan kifejezés ez, amelyet a német irodalomtörténészek, nevezetesen Gervinus, alaposan félreértettek). [...] Minden elfogulatlan kutató tudja, hogy a ma általánosan gyakorolt modern irodalomtörténet nem más, mint *ancilla historiae politicae*, vagy éppen *ancilla nationis*” – azaz a politikatörténetnek vagy magának a nemzetnek a szolgálója.

A nacionalisztikus történelem rövidlátó torzításainak beszédes példaként Meltzl egy német vitát idéz, amely a líra egyik formájáról szól (a „Tage- und Wächterlied”). A német irodalomtörténészek ennek az eredetét Wolfram von Eschenbachra vezetik vissza, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy „az ilyen típusú dalokat tizennyolc századdal ezelőtt énekelték Kínában (mint az *I'Ching*-ben találhatóakat), és gyakran megtalálhatók a modern emberek népdalaiban is, például a magyarokéban” (57).

Meltzl példája felfedi azt a kettős stratégiát, amellyel folyóirata az európai nagyhatalmak irodalmi nacionalizmusával próbál majd szembehelyezkedni: először kitágítva a teret, hogy más kultúrák mesterműveit is beemelhesse (ebben az esetben Kínát), másodsor pedig kiszélesítve az európai porondot, hogy a kisebb országok irodalmait is magában foglalja: ebben az esetben egyáltalán nem véletlenül említi Magyarországot. Schlegel – és Goethe is – arra számítottak, hogy a német nyelv kiemelkedő vagy éppen domináns szerepet fog játszani a kulturális cserefolyamatokban, míg Meltzl és Brassai arra törekedtek, hogy azokat a nyelveket és irodalmakat mutassák be, amelyeket a nagyhatalmi perspektíva rendszerint figyelmen kívül hagyott. Ez a szándék vezette őket legdrámaibb szerkesztői döntésükhöz: nem kevesebb, mint tíz „hivatalos nyelvet” választanak, a folyóirat címe pedig mind a tíz nyelven megjelenik. Az azonosíthatóság-

¹² Hugo MELTZL, *Present Tasks of Comparative Literature = Comparative Literature*, 56–62; idézet 56. (Hugo MELTZL, *Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Litteratur*, Acta Comparationis Litterarum Universarum [1] 1877. május, 131–133 és 1877. október, 221–225. Az oldalszámok e részben erre a kiadásra vonatkoznak. *A ford.*)

nak tett engedményben a latin cím nagy betűkkel van szedve, ahogyan a német is (*Zeitschrift für vergleichende Literatur*), ezt követi hét másik, kisebb betűnagysággal, az utolsó a magyar cím, közepes betűnagysággal, „szerény vendéglősként, aki követi a vendégeit” – ahogyan azt Meltzl írja (németül) az első, 1879-es kiadásban az *An unsere Leser* lábjegyzetében.

A poliglottság hangsúlyozásának megfelelően Meltzl és Brassai a szerkesztőbizottságot eredeti módon világméretűre szabta: tagjai voltak Magyarországról, Németországból, Angliából, Franciaországból, Olaszországból, Svájcban, Hollandiából, Portugáliából, Izlandról, Svédországból, Lengyelországból, az Amerikai Egyesült Államokból, Törökországból, Indiából, Japánból, Egyiptomból és Ausztráliából. Ilyen kiterjedt csapat összegyűjtésével és „a poliglottizmus alapelve” épített folyóirat létrehozásával a szerkesztők védeni kívánták a kisebb irodalmak individualitását, és a nacionalisztikus kizárólagosságot végképp megakarták szüntetni. Amint Meltzl mondotta *Az összehasonlító irodalom jelenlegi feladatai* című beköszöntő esszéjében:

[...] ma minden nemzet saját „világirodalmat” akar, anélkül, hogy tudná, hogy ez mit jelent. Mára minden nemzet ilyen vagy olyan okból a többi nemzethez képest felsőbbrendűnek tartja magát. [...] Ez az egészségtelen „nemzeti elv” a modern Európa teljes lelki életének alapvető premisszáját alkotja. [...] Ahelyett, hogy a poliglottizmusnak szabad kezet adna, és leszakítaná a gyümölcseit a jövőben [...] minden mai nemzet a legszigorúbb monoglottizmushoz ragaszkodik, és a nyelvét felsőbbrendűnek vagy akár arra rendeltetettnek tekinti, hogy uralkodjon. Ez gyerekes verseny, amelynek az az eredménye, hogy végül mindenik alsóbbrendű marad. [60–61]

Az *Acta Comparationis Litterarum Universarum* helyre kívánta hozni ezt a helyzetet: a nyelvek radikális keverésével és tágas irodalmi stratégiáival. Meltzl és Brassai kétirányú stratégiát dolgoztak ki, amint azt Meltzl a kínai és magyar „Lied”-ek kettős felidézésével is jelzi: először a globális világirodalom mesterműveinek (jobbára nagy országok magasabban fejlett irodalmi kultúráinak termékei) összehasonlítása, és másodsor az orális és népi anyagok tanulmányozásának elősegítése. Ezek minden országban és minden nyelven léteztek, így a népdalok tanulmányozása a folyóirat központi témája lett, olyan hatékony út, amely egyenlő szintre emelte azoknak az országoknak a kulturális játszótérét, amelyek még nem szerepeltek a világ remekműveinek térképén.

Az összehasonlító irodalom jelenlegi feladatai című tanulmányában Meltzl felhívja a figyelmet „az »irodalom nélküli emberek«, ahogy nevezhetjük őket, lelki életére, akiknek az etnikai individualitását nem szabad téves missziós hévbe ta-

szítani”, a továbbiakban pedig elítél egy nemrégiben kiadott orosz *ukázt*, amely Ukrajnában betiltotta az ukrán nyelv irodalmi használatát. Meltzl annyira felháborítja ez az eset, hogy ítéletét vallásos nyelvezetben fogalmazza meg: „A Szentlélek elleni legnagyobb bűnhöz hasonlítható még akkor is, ha csak a kirgizek valamely hordájának népdalaira irányul is, nem pedig egy ötvenmilliós közönségre.” (60) Nyilvánvalóan a kisebbségi irodalmakkal szemben gyakorolt orosz cenzúra volt az, ami arra készítette Meltzl, hogy a folyóiratban elfogadott tíz „hivatalos nyelvből” kizárja az orosz – valóban figyelemreméltó döntés, hogy Oroszországot azzal bünteti, hogy kizárja uralkodó nyelvét egy fiatal, hatalmas ambíciójú, de korlátozott számú olvasókkal rendelkező folyóiratból.

A mai globalizációról szóló viták néha ökológiai metaforákat használnak, és a kisebb nyelveket és irodalmaikat veszélyeztetett fajokként írják le; talán Meltzl volt az első, aki ilyen hasonlatot használt: „amikor a hegyi kecskét és az európai bölényt kidolgozott és szigorú törvények védik a kihalástól, az egyik emberi faj (vagy annak irodalmának, ami ugyanoda vezet) szándékos kiirtása lehetetlen kellene legyen.” (60)

Meltzl folyóirata tehát a nagyhatalmak hegemoniájával szegült szembe, és arra törekedett, hogy a kisebb nemzetek irodalmait és kis népek nyelveit védje, pártolva az olyan tradíciók kapcsolatát és kölcsönös elismerését, amelyeknek különbözőségét a folyamat során nemcsak meg kívánta őrizni, hanem ki is kívánta emelni. Meltzl fölöttébb fontosnak tartja, hogy elképzelését elkülönítse a mindent kiegyenlítő kozmopolitanizmustól, amely végül felülkerekedne a kisebb irodalmakon:

Nyilvánvaló kellene legyen – írja –, hogy ezeknek a poliglott erőfeszítéseknek semmi közük bármiféle egyetemes barátkozáshoz. [...] Az összehasonlító irodalom ideáljainak semmi közük ködös, „kozmpolitanizáló” elméletekhez; folyóiratunk magas céljait (nem beszélve a tendenciákról) súlyosan félreértenék vagy szándékosan hamisan jelenítenék meg, ha azt várnák el tőlünk, hogy megszegjük az emberek nemzeti egyediségét. Ennek megkísérlése számos okból kifolyólag nevelésügyi vállalkozás lenne, amelyre még a nemzetközileg ismert tudósok is kezdetől fogva kudarcra ítéltként tekinténeek. [...] Bizton feltételezhető, hogy az összehasonlító irodalom céljai ennél sokkal szilárdabbak. Éppen ellenkezőleg: *minden nemzet tiszta nemzeti vonása* az, amelyet az összehasonlító irodalom előszeretettel kíván művelni. [...] Titkos mottó: egy nép nemzetiségének egyediségére szentként és sérthetetlenként kell tekinteni. Ezért egy nép, ha politikailag bármily jelentéktelen is, az összehasonlító irodalom szemszögéből nézve ugyanolyan fontos most, és marad is, mint a legnagyobb nemzet. [59–60]

Mennyire volt sikeres az Acta Comparationis Litterarum Universarum céljai beteljesítésében? Meltzl és Brassai folyóiratára gyakran hivatkoznak az összehasonlító irodalom korai történetéről szóló vitákban, de ritkán vizsgálták azt meg alaposabban. Egy ilyen vizsgálat egy olyan pragmatikus valóság összetett helyzetét mutatja, amely bonyolultabb, mint a folyóirat tíz „hivatalos nyelve” által sugallt utópisztikus poliglottizmus. Ha valóban ennyi nyelven íródott volna, a folyóirat végül sok olvasó számára érthetlenné vált volna; a valós gyakorlatban a folyóiratban használt két fő nyelv a német és a magyar. Az 1879–1882-es éveket felölelő négy kötetben található cikkeket megvizsgálva láthatjuk, hogy a cikkek fele (156-ból 76) németül, újabb húsz százalék pedig magyarul íródott. A fennmaradó harminc százalékot főként – néhány rövid latin tételt leszámítva – három nyelven írták (angolul, franciául és olaszul).

Egyetlen cikk sincs, amely a kisebb „hivatalos” nyelveken jelenne meg, például izlandiul vagy lengyelül. A világ minden tájáról származó versek rendszerint eredetiben jelennek meg, de mindig megjelenik a fordításuk is a folyóirat egyik domináns nyelvén. A lap poliglottizmusa tehát jóval korlátozottabb volt a gyakorlatban, mint elméletben, de még így is úgy tűnik, hogy az olvasótáborára szűkítő hatással volt; az Actáról írott átfogó cikkei egyikében Berczik Árpád kiderítette, hogy a legjobb évében az Acta csak százpéldányos forgalmat ért el, ez a szám a folyóirat későbbi éveiben csökkent.¹³

Ennek ellenére a zárt körű olvasóközönség számára az Acta eleven fórumot biztosított ahhoz, hogy a széleskörű levelezőtábor tagjai megosszák egymással gondolataikat, és tájékozottassák egymást, a folyóirat pedig lehetőséget adott Meltzlnak arra, hogy gyakorlatban dolgozza ki azokat a reményeit, amelyek a magyar irodalom világszínpadra való bevezetésére vonatkoztak. Célja eléréséhez azt a kettős stratégiáját alkalmazta, amely egyszerre a páratlan remekművekre és a népköltészetre is koncentrált. Meltzl nézete szerint Magyarország egyetlen eredeti világformátumú írói mutatott fel: Petőfi Sándort. Meltzl már 1868-ban megjelentette Petőfi verseinek német fordítását, s lipcsei egyetemistaként 1864 és 1866 között lelkesedését megosztotta évfolyamtársával, Friedrich Nietzschevel. Az Actában Meltzl cikksorozatát szentelt Petőfi munkásságának. A folyóirat működése alatt Meltzl nem kevesebb, mint harminckét nyelvre fordíttatta le Petőfi verseit, és elemzései a széles európai közönségnek kívánták megmutatni, hogy volt egy magyar költő, aki kitüntetett helyet érdemel a világirodalom asztalánál.

¹³ Árpád BERCSIK, *Hugo von Meltzl*, Német Filológiai Tanulmányok (12) 1978, 87–100. Berczik tanulmányos cikket írt Meltzl fordításelméleteiről is: Uő., *Weltliteratur, Komparatistik und Übersetzungskunst*, Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae (22) 1980, 119–133.

Ahelyett, hogy más, bevett magyar – nézőpontja szerint kisebb irodalmi beccsel bíró – írókat pártolt volna, Meltzl arra összpontosított, hogy megvizsgálja saját régiójának hozzájárulását a világ népköltészetéhez, bemutatva nemcsak magyar, hanem román verseket, sokszor cigány nyelvű népdalokat is. Ez a próbálkozása némi valós sikerrel is járt: a román népköltészet első angol nyelvű fordítását 1885-ben adták ki New Yorkban, és alapjául az Actában megjelent versek szolgáltak.¹⁴ Folyóiratában Meltzl örömét lelte abban, hogy felfedezhette a népi motívumok terjedését széles földrajzi területeken; egyik cikkében egy versről ír, amelyet hasonló formában jegyeztek fel Izlandon, Szicíliában és Magyarországon, a következtetése pedig: „Ezek az összehasonlító irodalom csodái!”¹⁵ A folyóirat második kötetében Meltzl egy ambiciózus (soha meg nem valósított) antológia megjelentetéséhez kér támogatást, amelyet *A világ költészetének enciklopédiája* címen jelentetett volna meg. Két céljának összevonásával arra kérte támogatóit, hogy a világ minden lehetséges országából két költeményt küldjenek neki: egy népköltészeti és egy irodalmi művet, mindegyiket eredeti nyelven, és „annak az egyik európai nyelvre fordított, betű szerinti, sorok közé írt fordítását”.¹⁶

Ezáltal Meltzl valódi globális skálán dolgozott ki egy gyakorlati összehasonlítási módszert, ugyanakkor kreatívan igazgatta a kis és nagy irodalmi erők közötti kapcsolatok kultúrpolitikáját. Ironikus tehát, hogy folyóiratának hatása korlátozott volt a maga idejében: nemcsak a poliglottizmus miatt, amely sok olvasó számára megnehezítette volna az olvasást, hiszen Franciaországban és Németországban az összehasonlító kutatások komoly növekedést mutattak, ám az ezekhez a nagyhatalmakhoz tartozó tudósokat kevésbé érdekelte Meltzl vonzódása a kisebb nemzetek irodalmihoz – és még kevésbé vonzotta az a lehetőség, hogy a kisebb nemzetek tudósaival dolgozzanak.

Berczik Árpád szerint a „kegyelemdőfést” Meltzl folyóiratára az 1887-ben útjára indított rivális folyóirat mérte, amely Berlinben jelent meg Max Koch marburgi professzor szerkesztésében. Ez az új és jobban pozicionált folyóirat nemcsak fenyegetett azzal, hogy elszívja Meltzl folyóiratának olvasóit és támogatóit, hanem, amint Meltzl maga is panaszkolt, ez a szándéka is volt, hiszen Koch címe, a *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte* gyanúsán közel állt az *Acta* német címéhez, a *Zeitschrift für vergleichende Literatur*hoz. Meltzl Berlinben tanult, és valószínűleg ismerte Kochot, ezért különösen megalázó volt, hogy az új folyóiratról nem magától Kochtól, hanem újságtudósításokból értesült.

¹⁴ Henry PHILLIPS, *Volk-songs. Translated from the Acta Comparationis Litterarum Universarum*, Philadelphia, 1885.

¹⁵ MELTZL Hugó, *Islandisch-Sizilianische Volkstradition in Magyarischen Lichte*, *Acta Comparationis Litterarum Universarum* (3) 1879, 117–118.

¹⁶ *Acta Comparationis Litterarum Universarum* (2) 1877. október, 177.

Egy kesergő hangú szerkesztői megjegyzésben Meltzl megpróbálta összegyűjteni olvasóit, nem kimondottan az új rivális bojkottja érdekében, hanem hogy legalább az ő olvasói is maradjanak:

Folyóiratok híreiből tudtuk meg, hogy Berlinben hamarosan megjelenik egy összehasonlító irodalomtörténettel foglalkozó folyóirat. Amennyire örvendünk, hogy éppen Goethe hazájában az összehasonlító irodalom nagy ága [...] szabad hazára lelt, ugyanannyira fájjaljuk a – biztosan véletlen! – cím-választást, amely sok zavart okozhat az Acta Comparationis német címével [való hasonlósága miatt]. Ezért előzetesen figyelmeztetnénk, hogy legalább az olvasott közönség észrevegye a különbséget a Zeitschrift für vergleichende Literatur (1877 januárja óta) és a Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte (1886 nyara óta) közti különbséget.¹⁷

Koch folyóirata Meltzl számára igazi visszalépést és személyes támadást is jelenthetett. Teljes egészében németül íródott, cikkeit pedig csaknem kizárólag német tudósok írták, a hangsúly pedig erőteljesen a német irodalmi viszonyokra helyeződött; az első számban például a Goethéről, Uhlandról, Kleistről és Lessingről szóló szövegek, a *Germanische Sagenmotive im Tristan-Roman* című cikk és egyéb német tárgyú cikkek között elszörtan találjuk a kínai költészettel és afrikai állatmesékkel foglalkozókat. A berlini folyóirat népköltészettel is foglalkozott, és ha Meltzl úgy érezte, hogy Koch megpróbálja ellopni az ötletét, nehezen tulajdoníthatta a véletlennek, hogy ezek a feldolgozások gyakran foglalkoztak erdélyi és magyarországi népköltészettel. A legelső számban megjelenik egy rövid cikk a *Trisztánhoz* kapcsolódó az erdélyi cigány és román népköltészeti darabokról, míg a második szám vezércikkben közli a *Zur Litteratur und Charakteristik des magyarischen Folklore* című szöveget.

Ezen cikkek egyike sem említi meg Meltzl folyóiratát, és Koch sem ír az Actáról a beköszöntő tanulmányában. Koch szövege hosszan taglalja az összehasonlító tudomány feladatait (forráskutatás, esztétika, összehasonlító irodalomtörténet, művészetek közötti összehasonlítás és folklór), és tucatnyi előfutárt említ meg az összehasonlító tudomány terén a 17. századtól a saját koráig, ám a tárgyalt elődök csaknem kizárólag német írók és tudósok. Az összehasonlító tudomány nemzeti értékét hangsúlyozva fejezi be: „A német irodalom és annak történeti megértése lesz a Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte törekvéseinek kiindulópontja és súlypontja.”¹⁸

¹⁷ Idézi BER CZIK, *Hugo von Meltzl*, 98–99.

¹⁸ Max KOCH, *Zur Einführung*, *Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte* (1) 1877, 1–12; idézet 12.

Meltzl a berlini folyóirat megjelenése után még egy évig folytatta lapjának kiadását, de utána feladta – Koch folyóirata győzött. Általános következtetésként elmondhatjuk: az összehasonlító irodalomban a nagyhatalmi perspektíva még egy egész évszázadig domináns marad. 1960-ban a komparatista Werner Friedrich, a *Yearbook of Comparative and General Literature* alapítója jegyezte meg fanyarul, hogy a „világirodalom” kifejezést korántsem az egész világra használták:

Eltekintve attól a ténytől, hogy egy ilyen merész fogalom a felszínességet és a részrehajlást erősíti, amelyeket egy jó egyetemen nem tűrhetnek, egyszerűen rossz propaganda egy olyan fogalom használata, amely az emberiségnek több mint a felét megbántja. [...] Néha, komolytalan pillanataimban azt gondolom, hogy minden programunkat NATO-irodalmaknak kellene neveznünk – de még ez is túlzás lenne, mivel általában nem többel, mint a 15 NATO-nemzet/tagország egynegyedével foglalkozunk.¹⁹

Csak a legutóbbi években próbálta a komparatiztika újra megtalálni azt a teljesen globális perspektívát, amelyet Goethe megérezett, és amelynek gyakorlati megvalósítását Meltzl folyóirata kísérte meg. Most visszatérhetünk az összehasonlító irodalom kezdeteihez, és az úttörők komplex szituációit – Goethe centrifugális provincializmusát, Meltzl poliglott antikozmopolitanizmusát – új fényben láthatjuk. A Meltzl idejében keveset olvasott *Acta Comparationis Litterarum Universarum* ma lebilincselő olvasmány, és segíthet a világirodalom olyan összehasonlító tanulmányozásában, amely valóban kiérdemli ezt a nevet.

Kupán Zsuzsanna fordítása

¹⁹ Werner FRIEDERICH, *On the Integrity of Our Planning = The Teaching of World Literature*, szerk. Haskell BLOCK, North Carolina UP, Chapel Hill, 1960, 9–22; idézet 14–15.